

NEKI ELEMENTI ODNOSA GLAGOLSKIH IMENICA
OD NEPRELAZNIH GLAGOLA U STAROSLOVENSKOM
PREMA ODGOVARAJUĆIM REČIMA
U GRČKOM ORIGINALU

D. Stefanović

Tiré à part de *Cyrrillomethodianum* III
Thessaloniki 1975

Cyrrillomethodianum

**NEKI ELEMENTI ODNOSA GLAGOLSKIH IMENICA
OD NEPRELAZNIH GLAGOLA U STAROSLOVENSKOM
PREMA ODGOVARAJUĆIM REČIMA
U GRČKOM ORIGINALU***

D. Stefanović

Medju najznačajnije ekstralingvističke faktore u razvoju slovenskih jezika u 9. veku spada prijem i širenje hrišćanstva kod Slovena. Prevodjenjem grčkih književnih tekstova religiozne sadržine stvarao se prvi jezik književnosti¹—staroslovenski jezik. S jedne strane, trebalo je prevoditi sa grčkog na određeni slovenski jezik, s druge strane, trebalo je nove pojmove preneti na književnom nivou tako da se oni shvate. U stvari uspostavljala se komunikaciona veza između razvijene vizantijske hrišćanske kulture i novokrštenih Slovena. U prenošenju poruke odlučujuću ulogu je imao jezik. Tako je jedan od osnovnih aspekata razvoja prvog slovenskog jezika književnosti (i njegovih kasnijih crkvenoslovenskih redakcija) u primanju velikog broja grčizama i u čuvanju sopstvenog slovenskog jezičkog identiteta.

Nova jezička kretanja izazvala su nagli prodor velikog broja apstraktnih pojmova i čestu upotrebu reči sa apstraktnim značenjem u staroslovenskom

* Ovaj članak predstavlja deo magistarskog rada koji je odbranjen 1972. godine. U radu se daje tvorbeno sistematizacija i klasifikacija glagolskih imenica od neprelaznih glagola na -nije, -enije, -ije, -tije, -bstvije u staroslovenskom jeziku. Osnovna gradja ekscerpirana je iz osam većih staroslovenskih spomenika (*Zografsko jevandjelje*, napisano krajem 10. početkom 11. v., čuva se u Leningradu; *Marijino jevandjelje*, napisano u prvoj polovini 11. v., čuva se u Moskvi; *Savina knjiga*, napisana u 11. v., čuva se u Moskvi; *Asemanovo jevandjelje*, napisano krajem 10. ili početkom 11. v., čuva se u Vatikanu; *Sinajski psaltir*, napisan u 11. v., čuva se u manastiru sv. Katarine na Sinaju; *Sinajski trebnik*, napisan u 11. v., čuva se u manastiru sv. Katarine na Sinaju; *Kločev zbornik*, napisan u 11. v., čuva se u Tridentu i Insbruku; *Suprasalski zbornik*, napisan u 10. i 11. v., čuva se u Ljubljani i Leningradu.) Ekscerpirane su sve imenice—bez obzira na prelaznost i neprelaznost—date kategorije. Posle ekscerpira materijala izvršena je selekcija izvedenica prema prelaznosti i neprelaznosti. Izvedenice su upoređene sa odgovarajućim rečima grčkih paralela, sem Sinajskog trebnika, gde nije postojala mogućnost za upoređivanje.

1. O problemu književnog jezika i jezika književnosti v.: I. Grickat, «Jezik književnosti i književni jezik - na osnovu srpskog pisanog nasledja iz starijih epoha», *Južnoslovenski filolog* XXVIII, 1-2 (Beograd 1969), 1-36.

jeziku, među njima i proširenu upotrebu glagolskih imenica od neprelaznih glagola na -nije, -enije, -ije, -tije, -bštviije. (Primeri: padenije, visēnije, umil'enije, žitije, šbštviije).

Već su u praslovenskom bili oformljeni oblici glagolskih imenica navedene kategorije. Sigurno su izvršene i određene semantičke promene u odnosu na primarno značenje oblika. Prilikom prevodjenja sa grčkog postojali su gotovi oblički elementi i semantičke mogućnosti za prenošenje određenog značenja iz jednog jezika u drugi.

Kod određivanja prelaznosti i neprelaznosti glagola treba imati u vidu da u grčkom jeziku prelaznost i neprelaznost glagola predstavlja sintaksičku kategoriju, a u staroslovenskom leksičko-sintaksičku kategoriju. (O tome će još biti reči u daljem). Kakva su sve značenja imali oblici glagolskih imenica od neprelaznih glagola do 9. veka, ne zna se. Međutim, sigurno je da se prevodjenjem sa grčkog jezika i ulaskom novih pojmova u jezičku stvarnost semantika oblika menjala i obogaćivala u staroslovenskom. Na ovo očigledno ukazuje kvantitativni odnos grčkih reči i odgovarajućih staroslovenskih glagolskih imenica date kategorije (približno 295:167). U tom smislu vrlo je čest slučaj da se nekoliko grčkih reči prevodi jednom staroslovenskom reči, napr. staroslovensko «žitije» odgovara sledećim rečima u grčkom originalu: παλιγγε-νεσία, άγνεία, άρετή, άσκησις, βίος, βιώσιμος, διάθεσις, ζωή, κατοικία, μαμωνάς, πολιτεία, πολιτευμα, συναναστροφή, στρατεία, σωτηρία, τρόπος. Reč «žitije» ima sledeća značenja: život, stan, provodjenje života, životopis (biografija), sredstva za život. Staroslovenskom «povel'enije» u grčkom odgovaraju sledeće reči: άντιγραφή, βούλημα, γνώμη, διάταξις, δόγμα, έπέταξε, έπιστασία, έπίταγμα, κέλευσις, κέλευμα, νευμα, αποστολή, πρόσταγμα, πρό-τασις, τὸ προσταχθέν, φιλοτιμία. Značenja su sledeća: naredjenje, propis, pravilo, zakon, učenje. Postoje primeri, retko, da se ista grčka reč prevodi većim brojem staroslovenskih reči, napr. άνάστασις prevodi se glagolskim imenicama «vškrťsnovenije» i «všstaniije».

I bez dublje semantičke analize mogu da se potvrde semantičke promene u smislu pojave novih značenjskih tipova kod pojedinih oblika, napr. konkretizacija značenja «lėganiije» t.j. «rγβovvzłėganiije»—«sedenje u pročelju», ali i «pročelje kod zajedničke trapeze». Grčka konkretna imenica σάλπιγξ (truba, trubni znak) prevodi se na staroslovenski glagolskom imenicom «trǫbl'enije».

Manji je uticaj odgovarajućih grčkih reči na obličku strukturu staroslovenskih glagolskih imenica od neprelaznih glagola. U tom smislu može da se govori o kalkovima, manjem broju složenica koje su oblički građene prema

grčkom uzoru, napr. πρωτοκλισία pr̥vov̥zleženije. Ova pojava obuhvata primere koji pokazuju da je prefiksiranost nekih imenica kalkirana prema grčkom, pr. pregršeniije prema παράπτωμα.

Najzad, verovatno je da su pod neposrednim uticajem grčkog originala počele da se izvode glagolske imenice i od onih neprelaznih glagola koji ranije nisu imali svoje glagolske imenice.

Upoređivanje glagolskih imenica od neprelaznih glagola (a isti je slučaj i sa prelaznim glagolima) u staroslovenskom sa odgovarajućim rečima grčkog originala veoma izrazito pokazuje obličko siromaštvo i semantičko bogatstvo, stvarno i potencijalno, imenica date kategorije u staroslovenskom. Glagolskim imenicama date kategorije prevode se sledeće grčke reči:

1. lični glagolski oblik (1 primer), pr. ἐπέταξε

2. imenice:

a. infinitiv sa članom (16 primera) pr. τὸ ἐλαύνειν

b. imenice sa različitim sufiksima:

sa -μα (24 prim.), pr. πτόμα

sa -σις (51 prim.), pr. πτώσις

sa -μος (11 prim.), pr. διαλογισμός

sa -ειᾶ (20 prim.), pr. συμπάθεια

sa -σια (17 prim.), pr. πρωτοκλισία

sa -ιον (2 prim.), pr. βραβεῖον

sa -ιᾶ (37 prim.), pr. διδασκαλία

sa -ις (1 prim.), pr. ὕβρις

sa -της (4 prim.), pr. στυλβότης

sa -τρον (1 prim.), pr. φόβητρον

sa -ος (10 prim.), pr. βλαστός

sa -ᾶ/η (39 prim.), pr. ἦττα

sa -ᾶς (1 prim.), pr. μαμωνᾶς

sa -θ- (1 prim.), pr. πάθος

sa -γγ (1 prim.), pr. σάλπιγξ

v. imenice u množini na- (3 primera), pr. τὰ ἔνεδρα

3. pridevi (3 primera), pr. ἐπίβατος

4. sintagme (5 primera), pr. «ἐν ρύσει αἵματος»

Svega 295 grčkih reči prevodi se sa 167 staroslovenskih reči. (Ne računajući Sinajski trebnik).

Kod navedenih grčkih reči, pored obličko-sufiksalne raznolikosti, veoma je širok dijapazon semantike. Od najapstraktnijeg značenja procesa radnje, koje se najizrazitije i u potpunosti ostvaruje kod infinitiva sa članom, preko

značenja čina i osobine, do konkretnih značenja predstavljen je veliki broj značenjskih tipova imenica.

Semantička analiza glagolskih imenica koje su izvedene od glagolskih parova koji se razlikuju po prelaznosti i neprelaznosti, upoređivanje ovih imenica sa odgovarajućim grčkim rečima pokazuju nam da je kategorija prelaznost-neprelaznost imala i morfološko obeležje kod glagola u staroslovenskom i da je ona predstavljala leksičku kategoriju kod navedenih glagolskih parova. U daljem navode se primeri glagolskih parova sa izvedenim glagolskim imenicama i odgovarajućim grčkim rečima. Brojevi u zagradi obeležavaju učestalost primera u spomenicima. (Broj glagola uzet je na osnovu većeg broja spomenika po Dostalu², a broj imenica je naveden prema manjem broju spomenika koji su služili kao osnovna gradja za ovaj rad. Ovakav odnos ne dovodi do bitnih pomeranja u proporcijama).

1. Neprelazni glagol: vьskrьsnoti (94)—vьskrьsnovenije (4)—(τὸ ἐγερθῆναι) vьskrьsenije (37)—(ἀνάστασις, τὸ ἐγερθῆναι, ἔγερσις, κρύψις).

Prelazni glagol: vьskrěšiti (67)—vьskrěšenije (62) (ἀνάστασις).

Ovi glagoli sa svojim izvedenicama spadaju u crkveno-bogoslovsku terminologiju i često se upotrebljavaju. Razlika po prelaznosti i neprelaznosti relevantna je zbog pojmovne distribucije vaskrsnuća božanstva (neprelazno značenje) i čoveka (prelazno značenje). Ova značenja se prenela, sa manjim kolebanjima, i na glagolske imenice gornjih glagolskih parova. Tako vьskrьsenije (vьskrьsnovenije) znači, uglavnom, vaskrsnuće Isusovo. Reč vьskrěšenije znači, vaskrsnuće čoveka iz mrtvih i sveopšte vaskrsnuće, događaj koji će se desiti drugim dolaskom Isusovim. Ovde su pojmovne razlike obeležene i obličkom razlikom, koja se dosledno sprovodi kroz spomenike. Izuzetak predstavlja AS J 11, 24. Ovu obličko-semantičku distribuciju još jače ističe grčki original gde je jedan oblik (ἀνάστασις) nosilac oba značenja. Ostale odgovarajuće reči prevode se samo neprelaznom glagolskom izvedenicom.

2. Neprelazni glagol: grьděti (u kasnijim spomenicima)—grьděnije (u kasnijim spomenicima)—(ἀλαζονεία); vьzgrьděti—(nema glagolske imenice)

Prelazni glagol: grьditi—grьždenije (ἐπιληψία)—vьzgrьždenije—(nema glagolske imenice).

3. Neprelazni glagol: obětr'ati (1)—(nema glagolske imenice)

Prelazni glagol: obětriti (5)—oběštr'enije (2) (οἶδημα, φλεγμονή).

4. Neprelazni glagol: oslaběti (6)—(nema glagolske imenice)

Prelazni glagol: oslabiti (20)—oslabl'enije (1) (ἄνεσις)

2. A. Dostál, *Studie o vidovem systému v staroslověštině*, Praha 1954.

D. Stefanović

5. Nепrelazni glagol: тлѣти—тлѣније (2) (σαθρότης, φθορά)—нетлѣније (ἀφθαρσία); istтлѣти (u kasnijim spomenicima)—istтлѣније (14) (ἀφθαρτος, διαφθορά, φθορά); neistтлѣније (ἀφθαρσία); istтлѣньније (διαφθορά).

Prelazni glagol: тлѣти— (nema glagolske imenice); istтлѣти—istтлѣ'није (1) (φθορά).

Izvedenica od prelaznog glagola je slabo dokumentovana. Ista grčka reč se prevodi izvedenicama od prelaznih i neprelaznih glagola. Na osnovu analize tekstova moglo bi se zaključiti da izvedenica od neprelaznog glagola znači iskvarenost, pokvarenost u moralnom smislu.

6. Nепrelazni glagol: umрѣти (163) —umрѣтије (2) (τελευτή)

Prelazni glagol: umрѣтвѣти (34)—umрѣтвије (1)³ (τελευτή).

Ove imenice se vrlo retko pojavljuju. U spomenicima pojam smrti obeležava reč смрть (θάνατος) i ona se vrlo često pojavljuje. U Novom zavetu θάνατος (смрть) ima, uglavnom, religiozno-moralno značenje, a τελευτή (umрѣтије) znači fizički kraj života, smrt. τελευτή se pojavljuje samo jednom u Novom zavetu (Mt 2,15); radi se o Irodovoj smrti. U Marijinom jevadjelju i Savinoj knjizi ova grčka reč se prevodi izvedenicom od neprelaznog glagola.

U slovenskim jezicima glagolske imenice na morfološkom nivou posmatrane spadaju medju imenice, a po svojoj semantici čine deo glagolskog sistema. U staroslovenskom jeziku semantička glagolska kategorija prelaznosti i neprelaznosti ima i svoje morfološko obeležje u izvesnoj meri (вѣскрѣсноти-вѣскрѣсити). Ovakva morfološka diferencijacija u nekoliko slučajeva prisutna je i kod glagolskih imenica izvedenih od glagolskih parova koji se razlikuju po prelaznosti i neprelaznosti. Ove vrste morfološke diferencijacije nema kod glagola u grčkom jeziku. U tom pogledu su glagoli i navedene glagolske izvedenice leksički autohtonije i semantika prelaznosti i neprelaznosti predstavlja leksičko-sintaksičku kategoriju za razliku od grčkog jezika, gde se semantika prelaznosti i neprelaznosti može ustanoviti samo na nivou sintakse, prema konkretnom kontekstu.

Beograd

3. Ovaj glagol vodi svoje poreklo od glagolskog prideva мрѣтвъ.